

МОНГОЛ-СКАНДИНАВЫН ОРНУУДЫН ХАРИЛЦААНЫ УЛАМЖЛАЛ

*Ц.Уламбаяр**

XIX зууны сүүлээр Монгол, Скандинавын орнуудын харилцааны эх суурь тавигджээ. 1902 оны 12-р сарын 22-нд Чин улсын цахилгаан утасны хорооноос Копенгагены цахилгаан утасны компанитай хэлэлцээр хийж, Хаалганаас Гадаад Монголыг дайруулан Хиагт хүртэл цахилгаан утасны шугам байгуулах тухай концесс өгчээ. Халхын нутгаар дайран гарсан Хиагт-Чуулалт Хаалгын цахилгаан мэдээний төмөр утсан шугамыг анхлан Дани улсын харъяат нар эрхлэн байгуулж олон улсын мэдээ нэвтрүүлэх болсноос хойш 10 жил болсон ажээ. Хаант Монгол улсын Гадаад Яамны бодож гаргаснаар Дани улсын эрхлэн шийтгэж байсан энэхүү утаснаас тэд жил бүр 360,000 целков цаасан ашиг олж байжээ. Үүний жишгээр Богд гэгээний Засгийн газар 1912 оны зун “нутгийн харьяагаар олох ашгийг манай Монгол улс өөрөө хураан авбал зохихыг” Хаант Оросын Хүрээн дэх элчин консулд мэдэгджээ. Түүнчлэн энэ хэргийг Петербург дэх Дани улсын элчин сайдтай зөвлөн хэлэлцүүлж, хариу өгөхийг мөн консулаас хүссэн¹ байна.

1916 оны эцсээр Нийслэл Хүрээнд цахилгаан мэдээний элдэв хэргийг ерөнхийлөн шийтгэх хороо байгуулагдаж Гурван улсын гэрээ ёсоор мөн оны эхээр Дундад улсын түшмэлээс хүлээн авсан Замын-Үүд, Чойр хоёрын цахилгаан мэдээний хороо ба Монголоор дайран гарсан Хиагт-Чуулалт Хаалганы утасны хэргийг тэр хороонд захируулж, цахилгаан мэдээний дүрэм, хэмжээ 12 анги, 93 зүйлийг хянан тогтоожээ.²

XX зууны эхээр үйл ажиллагаагаа эхэлсэн Дани улсын “Аугаа их умард” хэмээх цахилгаан мэдээний пүүсийн ажлаар нижгээд Дани мэргэжилтэн Монголд ирсэн юм. Тэдний нэг Алберцен (Albertsen) гэгч 1920-1921 онд Хүрээг дайруулан Бээжин, Эрхүү хоёрыг холбох цахилгаан мэдээний шугамыг шинэчлэн тавих үүрэгтэй иржээ. Түүнийг Хүрээнд ирэх үед улаантан, цагаантны цэргүүд тулалдаж байсан зэрэг юу үзэж харснаа тэрбээр бичсэн байна.³

Дани улсын эмч Карл I. Кребс (Carl I. Krebs) Сибирьт Улаан загалмайн шугамаар ажиллаж байжээ. Тэрээр 1919 онд Монголоор дайрч Бээжин ороод 1921 оны хавар мөн дайрч буцсан ажээ. Тэгж явахдаа Хиагтыг эзлэн авсны дараа Ардын Түр Засгийн газраас 1921 оны 3-р сарын 19-нд Хиагтад гамин цэргийн учруулсан аллага, хүчирхийллийг мөрдөн шалгах, олон улсын комисс байгуулахад Карл I. Кребс

*Д.Уламбаяр - МУИС. ОУХС-ийн ахлах багш

бүрэлдэхүүнд нь оржээ.⁴ Мөн коммист Троицкосавск дахь ЗОУ-ын төлөөлөгч О.И.Макстеник, АДБНУ-ын төлөөлөгч Н.А.Катерухин, Монголоос Х.Чойбалсан болон Америк, Унгарын иргэд орсон билээ.

Карл I.Кребс 5 нөхдийн хамт 1923 онд Монголд дахин ирж Булган тал хэмээх тэгш сайхан нутаг олоод эдлэн газар байгуулж 3 жил ажиллаж амьдарчээ. Ардын засгийн газар тэдэнд тааламжтай хандаж байв. Карл I.Кребс тэргүүтэй Данийн газар тариалангийн шинжилгээний ангийн бүрэлдэхүүнд Ове Кребс (Ove Krebs), Кадж Боргстром (Kaj Borgstrom), Эрик Исагер (Erik Isager), Тадже Вирк (Tage Birck), Хеннинг Хаслунд Кристенсен (Henning Haslund Christensen) нар орсон бөгөөд 1926 онд тэдний зарим нь нутаг буцаж харин ах дүү Кребс дахин 10 жил үргэлжлэн суугаад Дани орондоо буцсан байна. Ах, дүү Кребс 1937 онд, Боргстром 1933 онд, түүнчлэн Хаслунд 1932 онд тус тус Булган тал нутгийн эдлэндээ хэрхэн аж төрж байсан тухайгаа ном бичиглэжээ.

Хеннинг Хаслунд Кристенсен буцалгүй байж байгаад Шведийн Свен Хедины (Sven Hedin) шинжилгээний ангитай нийлж 1927-1930 онд Өвөр Монголын Хаалганаас Тэнгэр уулын бэл, торгууд Монгол хүртэл аялжээ. Тэрбээр монголчуудын эд өлгийн зүйл цуглуулж, монгол дуу тэмдэглэж явсан байх бөгөөд эрэл цуглуулга нь Шведийн нийслэл Стокгольмд ирж өндөрлөжээ. Аялалаар явсан тухайгаа дани хэлээр ном бичиж (1935) үлдээсэн байна.

Таван жил өнжөөд Хеннинг Хаслунд Кристенсен 1936-1937 онд Монголд явсан Данийн Төв Азийн анхны шинжилгээний ангийн бүрэлдэхүүнд орж ихэвчлэн Өвөр Монголын зүүн умард хэсгээр аялжээ. Энэ аялалаараа тэд эд өлгийн зүйл 700 гаруй, дуу 100 гаруйг цуглуулж Данийн үндэсний музейд өргөн барьжээ. Хаслунд Кристенсен аялалаа үргэлжлүүлж цахар, сөнөдөөр явах хүсэлтэй байсан учир 1938-1939 онд Монголд илгээсэн Данийн Төв Азийн хоёр дахь шинжилгээний ангийн бүрэлдэхүүнд орж эртний судлалтан Вернер Якобсен (Werner Jacobsen), хэл шинжээч Кааре Грунбек (Kaare Gronbeck) нарын хамт хүрэлцэн ирсэн юм. Энэ анги нь Өмнөд Монголын нутгийн аялгууг судлах Өрнөд Европын анхны шинжилгээний анги байлаа. Шинжилгээний ангийхан аанай л Копенгаген дахь эзэн хааны номын санд зориулж монгол номын цуглуулга, үндэсний музейд зориулж монгол эд өлгийн зүйлийн цуглуулга тус тус хийжээ. Хаслунд Кристенсен урьдын адилаар монгол дуу, хөгжим тэмдэглэж явжээ. Аялалын гурван гишүүн монголчуудын дунд амьдарч, ажиллаж байсан тухайгаа өгүүлэл, ном бичсэний ихэнхи нь дани хэлээр хэвлэгдсэн байна.⁵

Дэлхийн II дайн Данийн шинжилгээний ангийг дахин Монгол руу явах боломж олгоогүй билээ. Дайнаас хойш ч Монгол, Хятадын аль алинд нь очиж ажлаа үргэлжлүүлэх боломж даничуудад нэг хэсэгтээ гарсангүй, харин 1947-1948 онд Данийн Төв Азийн шинжилгээний анги Афганистан руу хөдөлсөн юм.

1916 онд Чуулалт-Хаалган дахь америкийн томоохон пүүс болох “Андерсен энд Мейер Ко” өөрийн салбараа Нийслэл Хүрээнд нээжээ. Энэхүү компанийн эрхэлсэн түшмэл нь Дани улсын харъяат Мейер хэмээгч байсан бөгөөд Хүрээн дэх төлөөлөгч нь Шведийн харъяат Франц Август Ларсон байжээ. Хүрээн дэх салбар 2 америкаас гадна 20 орчим монгол, хятад ажилчидтай, голчлон монгол адууг Хятадад экспортлож жилдээ 3-4 мянган толгойг гаргадаг, монгол адуунаас уралдааны морьдыг сонгон авч Бээжин, Тэнжин, Шанхайн морин уралдааны газарт нэг морины үнийг 10 нугалан зарж ашиг олдог байжээ.

“Андерсен энд Мейер Ко” компани Монголоос хонины ноос, ямааны ноолуурыг Тэнжинээр дамжуулан Америкт их хэмжээгээр гаргаж байсан юм. Мөн Мейер өөрөө Хүрээ - Хаалганы хооронд авто тээвэр хийх талаар Бээжин дэх Хаант Оросын элчин В.Н.Крупенскийтэй нэг биш удаа уулзан ярилцаж байсан билээ.⁶

Дани улсад монголчуудын түүх, хэл, соёлыг нилээд нухацтай сонирхох болсон үе нь зуун жилийн тэртээгээс эхэлжээ. Даничууд Чингис хааныг эртнээс мэддэг байсан бөгөөд харин тал нутгийн нүүдэлчин ард түмний аж амьдралыг төдийлөн сайн мэддэггүй байсан нь ойлгомжтой.

XIX зууны сүүлчээр зарим нэгэн үйл явдлууд гадаадын судлаач эрдэмтэд болон монголчуудын анхаарлыг татжээ. Оросын Енисей мөрний сав газраас 1722 онд олдсон хөшөө чулууны түрэг бичээс маш эртнийх болох нь тодорхой болсон байна. Гэвч түүнийг тайлж уншиж чадаагүй ажээ. 1800 оноос тэдгээр хөшөө чулуунуудыг Финлянд, Оросын судлаачид дахин сонирхох болж, Оросын шинжилгээний ангийхан 1898 онд Монголын Орхон голын хөвөөнөөс болон Налайхын ойролцоогоос эртний түрэг бичээс нилээдийг олжээ.

Орхоноос олдсон хөшөөний эртний түрэг бичээсийг 1898 онд Дани улсын Копенгагены их сургуулийн хэл шинжлэлийн профессор Вильхелм Томсен (Vilhelm Thomsen) /1822-1927/ анх удаа тайлан уншиж тайлбар сэлтийн хамт хэвлүүлжээ. Тэдгээр нь Түрэгийн Билэг хаан, эртний Түрэгийн Эртэс хааны мэргэн сайд Тоньюкук нарын хэлсэн үгс байжээ. Бичээсийг цагаан толгойн 38 үсгээр сийлсэн байх бөгөөд оныг нь манай тооллын 732 дугаар он хэмээн тогтоосон байна. Судалгаа, шинжилгээний

эл үр дүн түрэг болон түүний төрөл хэлийг өргөнөөр судлах сонирхлыг эрхгүй өргөжүүлжээ.

1900 онд Дани улсын хүн судлаач Кристиан Вахнсон (Kristian Bahnson) угсаатны зүйгээр хос ном бичиж түүндээ монголчуудын талаар олон хуудас зориулсан ажээ.

Хожим нь шашны түүхээр нэрд гарсан авьяаслаг эрдэмтний зэрэгт хүрсэн Дани улсын судлаач Вильхелм Петер Грунбек (Vilhelm Peter Gronbech 1873-1948) нь Томсений шавь нарын нэг байлаа. Тэрбээр Копенгагены их сургуульд багшилж байхдаа шашны сэдвээр олон ном хэвлүүлсэн юм. Түүний хүү Кааре Грунбек (Kaare Gronbech 1901-1957) хэл шинжлэлийн хувьд элгээсээ дутуугүй хүн байв. Кааре 1936 онд түрэг хэл судлалаар докторын зэрэг хамгаалсан байна. Энэхүү чамбай бүтээлийнхээ ачаар Кааре 1938-1939 онд Монголд явуулах Данийн Төв Азийн хоёр дахь шинжилгээний ангийн бүрэлдэхүүнд орж Монголын өмнөд хошуудын нутгийн аялгууг тусгайлан судлахын зэрэгцээ монгол номын цуглуулга хийж Копенгаген дахь эзэн хааны номын санд өргөн барьжээ. Кааре Грунбек нутагтаа буцаж очоод 1940-өөд оны дунд үеэс халх монгол хэл заах болсон байна. Түүний шавь 20 гаруй оюутнууд алтай хэл, монгол судлалаар суралцаж төгсчээ. Тэрбээр 1947 онд Копенгагены их сургуулийн Төв Азийн хэл судлалын хүндэт профессороор томилогдож байв.

Данийн эмч Ханс С. Хаарсберг (Hans S. Haarsberg) 1890 онд Оросын Ижил, Дон мөрний сав орчмоор нутаглаж байсан Халимагт жуулчлан 1892 онд халимаг, монголчуудын аж амьдралыг харуулсан сонирхолтой ном бичжээ. Түүний цуглуулсан эд өлгийн нилээдгүй зүйл Данийн үндэсний түүхийн музейд одоо ч хадгалагдаж байна.

Монгол, Скандинавын орнуудын харилцааны түүхэнд Швед улс зохих байр суурийг эзлэх ажээ. Энд юуны өмнө Франц Август Ларсоныг (France August Larson /1870-1957/) тэмдэглэх хэрэгтэй. Тэрбээр швед хүн бөгөөд (сүүлд америк эмэгтэйтэй гэр бүл болж америкийн иргэн болсон) Хятадад худалдаа хийхээр ирсэн далайчин байв. Ларсон 23 настайдаа эх газарт хөл тавьсны дараа “Христосын холбоо” хэмээх америкийн христосын шашныг номлох нийгэмлэгт элсэж Өвөр Монголоор библийн судар тараах болжээ. Тэр үед Өвөр Монголын олонхи монголчууд хятад даавуун шаахай өмсдөг байсан бөгөөд шаахайн улыг хийхдээ цаас олон давхарлаж наагаад, түүнийгээ даавууны өөдсөөр барьж оёдог байжээ. Библь болон бусад христос шашны номуудыг энэ зорилгоор өргөн ашигладаг, тэдгээрийг бараг зүгээр шахам олж авдаг

байснаас гадна бурханы шашинд шүтлэгтэй нэгний хувьд тэрхүү харь газрын буруу номтоны ном, сургаалыг уландаа гишгэж явах нь нэг ёсны бахаа хангасан хэрэг байлаа.

Ф.Ларсон Хаалганд номлолын газар нээгээд ажиллаж байхдаа “нударгатан”⁷ нар Хаалган хотыг довтлоход, олны яриагаар тэнд байсан олон европчуудын аминд оржээ. Удалгүй Ар Монголд ирж цагийн эрхээр монголоор чадмаг ярих болсон тэрбээр Виктор Барон фон Грот болон олон үндэстний хувь нийлүүлсэн алт олборлох “Монгол-ор” нийгэмлэгт орчуулагч, хэлмэрчээр ажиллаж байлаа.

1908 оны эхээр фон Грот болон “Монгол-ор”-ыг орхиж “Британи ба гадаадын библийн” нийгэмлэгт орж, 1911 оны үндэсний эрх чөлөөний хувьсгалын үеэр Хүрээ болон бусад хотуудад библийн судар, товхимол тарааж байв. 1914 онд Библийн нийгэмлэгээс гарч, Долоннуураас Улиастайд суух Дундал улсын засгийн газрын төлөөлөгчөөр ажиллах болсон байна.⁸

1916 оны сүүлчээр Хятадын албанаас гарсан тэрбээр их гараар хөдлөх өөрийн гэсэн хөрөнгө чинээ үгүй байсан учир монгол хэлний мэдлэг, нөлөө бүхий монгол ноёдтой танил талаа ашиглан ноос, ноолуурын наймаа хийдэг “Андерсен энд Мейер Ко” компаний Хүрээний салбарын удирдлагыг авч чаджээ.

Ф.Ларсон хэмээх швед гаралтай худалдаачин энэ эр Монголд хэдэн жил амьдарч, монгол хэлийг бузгай сурч, Богд гэгээнтний засгийн газрыг Америк, Европтой холбоход гавьяа байгуулсныг нь үнэлэн түүнд гүнгийн хэргэм зэрэг хүртээж, тухайн үеийн Монголын төрийн хамгийн дээд шагнал “Эрдэнийн алтан очир” одонгоор шагнаж Монголын гүн Ларсон хэмээн алдаршжээ. Ардын хувьсгал ялсны дараа тэрээр 1922 онд өөрийн бие даасан худалдааны “Ларсон энд Ко” компанийг Хаалган хотноо байгуулж ноос, ноолуур, адууны наймаа эрхлэх болсон байна. 650 адууг хязгаар нэвтрүүлж өгөхийг Ардын засгийн газраас хүссэнийг хориглож байсан байх бөгөөд уул морьдыг цэргийн хэрэгсэл болгохгүй, аж ахуйн зорилгод ашиглана гэсэн баталгааг гаргуулсны үндсэн дээр зөвшөөрч байжээ. Үүний хажуугаар 1922-1926 он хүртэл Рой Чампен Эндрюсийн шинжилгээний ангид орж хэлмэрч, төлөөлөгчөөр ажиллаж байсан юм.

1922 оны 4-р сарын 21-ний засгийн газрын 17-р хуралдаанаас “АНУ-ын “Андерсен энд Мейер Ко” пүүсийн төлөөлөгч Ларсоноос Америк улсын эрдэмт хүн нар элдэв зүйлийн бодис ба уурхайн хөрөнгийг шинжлэн үзэхээр баруун аймгуудаар одохыг хүсэх тул ёсоор болгож

тусламж үзүүлнэ үү. ...Хэрэв ёсоор болговоос хаана ямар бүхий уурхайн хөрөнгө бүхийг мөн засгийн газар тодорхойлон мэдүүлж болох гэснийг.... хэлэлцээд Америк улс бидний Монгол улс лугаа худалдаа нэвтрэлцэх, найрамдлыг зузаатгахыг эрмэлзсээр бүхий дор... бүх талаар туслахыг Гадаад Яамнаас эрхлэн гүйцэтгүүлэхээр тогтов”⁹ гэжээ.

Ф.Ларсон 1930 оноос Санбэйсээс зүүн өмнөдэд орших Өвгөн ламын сүмд сууж өөрийн дурдатгал “Монголын гүн Ларсон” хэмээх ном, “Монголын хутагт хуваргууд”, “Монголын сурвалжит язгууртнууд”¹⁰ өгүүллүүдээ бичиж Америкт нийтлүүлжээ.

Ф.Ларсон 1939 онд Хаалган хотоос явж АНУ-ын Алабама муж улсын Мобиле хотод суурьшин амьдарч байгаад 1957 оны 12-р сард Калифорни муж улсын Виста хотод 87 насандаа насан эцэслэжээ.

Ф.Ларсон бол Богд гэгээнтний болон Ардын засгийн газрыг олон улсаар хүлээн зөвшөөрүүлэх үйлст өөрийн хувь нэмрийг оруулсан анхны гадаадын иргэн байсан гэж үзвээс зохилтой.¹¹ Хаалган хотноо суусан Америкийн анхны консул Самуэль Сокобинг 1921, 1922 онд Нийслэл Хүрээнд ирж Ардын засгийн газрын түшмэлүүдтэй уулзаж ярилцах үед ч Ф.Ларсон орчуулагч, хэлмэрчээр оролцож байсан билээ.¹²

Америкийн нэрт монголч эрдэмтэн О. Латтимор бичихдээ Ф. Ларсоныг “Уолл Стрит”-ын империалист агент гэж нэрлэх нь хий хоосон зүйл төдийгүй үнэнийг гуйвуулсан хэрэг болно. Коммунистуудын өөрсдийнх нь нэрлэлдгээр тэрбээр нударган баянаас цаашгүй. Үнэнийг хэлэхэд жинхэнэ “Уолл Стрит” Монголын хэрэгт оролцохоос түдгэлзэж байсан. “Уолл Стрит” хавьгүй том хүрээгээр сэтгэж байсан бөгөөд Нью-Йоркоос харж байсан энэхүү цагираганд Хятад нь Монгол, Төвд зэрэг хязгаар орноо эзэмшиж чадахуйц хангалттай хүчтэй, Америкийн их хэмжээний хөрөнгө оруулалтын найдвартай байдлыг хангаж чадахуйц хүчтэй засгийн газартай байх ёстой байв. Жинхэнэ “Уолл Стрит” ийнхүү Хятадын төв засгийн газраар дамжуулан Монгол мэтийн зах хязгаар нутагт нэвтрэхийг оролдохоос биш, харин хязгаар нутгийг нь хумин Хятадын дотоод гүн рүү нэвтрэхийг хичээж байгаагүй юм¹³ гэжээ.

Бүр XX зууны эхээр Хүрээнд швед, норвеги, дани иргэд суурьшин амьдарч худалдаа эрхэлж байв. Буриадын улс төрийн зүтгэлтэн, Хаант Оросын ГХЯ-ны Азийн хэлтсийн түшмэл, III Александр хааны шадар зөвлөх Петр Бадмаев (1851-1919) бичихдээ: Монголд европ, америк хүмүүс үзэгдэх нь олширлоо, сая миний явуулсан элч баруун, зүүн Монголд хэд хэдэн япон хүнтэй дайралдав. Тэд монгол хэл судлахаар зориуд зарагдсан бололтой. Их Хүрээнд Азийн хувцас өмссөн англи,

франц, герман, швед, норвеги, дани иргэд байна гээд Хаант засгийг Монголд идэвхтэй бодлого явуулахыг сануулж байжээ.¹⁴

1912 онд Хүрээний Маймаа хотод Австрийн “Хенрих Ко”, Норвегийн “Мамия Ко” зэрэг худалдааны пүүсүүд үйл ажиллагаа явуулж байв.¹⁵

1923 онд Шведийн хэсэг инженерүүд Монголд ирж Ерөө гол дээр гурилын тээрэм барихад оролцож, Улаанбаатарт тоосгоны завод барьж, гар урлалын цех ажиллуулж байв. Мөн тэд хотын амбулаторын дэргэд “Шведийн Христ шашны элч нар” нэртэй газрыг байгуулж 20 гаруй монгол сурагчдад “Евангелийн судрыг англи хэл дээр унших урлаг” гэдэг хичээл зааж байсан¹⁶ тухай Монголоор аялж байсан Шведийн Төв Азийн шинжилгээний ангийн удирдагч, Ази судлаач Свен Хедин (1865-1952) “Бээжингээс Москва орох замд”¹⁷ номондоо бичсэн нь бий. Свен Хединий удирдсан шинжилгээний анги Ар Монголыг оролцуулаад Өвөр Монголд 1923-1932 оны хооронд 3 удаа аялж түүх, угсаатны зүйн баялаг материал цуглуулсан нь одоо Стокгольм дахь үндэсний музейд хадгалагдаж байгаа ажээ.

XX зууны эхэн үеийн Монгол, Финляндын харилцаа нь судалгаа, шинжилгээний ажлын хүрээгээр гол төлөв тодорхойлогдож байв. Финляндад монгол судлалын үндсийг тавьсан хүн бол Маттиас Александр Кастрен (Matthias Alexander Castren /1813-1852/) юм.

Тэрээр 1848 оны өвөл Канскаас буцаж явахдаа Оросын Нижне-Удинскт түр саатаж тэнд байхдаа буриад хэлийг ултай судлахаар шийджээ. Буриадын ярианы хэлийг анх удаа судалсан гадаад судлаач М.А.Кастрен бичгийн болон ярианы хэлний хооронд ихээхэн ялгаа байгааг олж харжээ. Судалгааныхаа үр дүнд Буриад хэлний дүрэм зүйн талаар суурь бүтээл туурвиж 1857 онд Санкт-Петербург хотноо хэвлүүлсэн байна. Түүний энэ ажил монгол хэл шинжлэлийн судалгаанд шинэ үеийг нээж, алтайн онол буюу “урал-алтай” хэлний бүлэг оршин тогтнож байгааг нотолжээ.

М.А.Кастрены судалгааны тэмдэглэл, 16000 хуудас бүхий 32 боть бүтээл нь Урал-Алтай, Енисейн үндэстэн, ястнуудын хэл шинжлэл, угсаатны зүйн харьцуулсан судалгаанд үнэтэй хувь нэмэр болсон бөгөөд тэдгээр нь одоо Хельсинкийн үндэсний номын санд хадгалагдаж байна.

Түүний дараа Отто Доннер (Otto Donner) алтай судлалыг хөгжүүлэхэд багагүй хувь нэмэр оруулжээ. Түүний санаачлагаар авъяаслаг залуу шинжээч Густав Жон Рамстедтийг (Ramstedt Gustaf John /1873-1950/) Туркестан, Монголд илгээжээ.

1989-1912 онд Г.Ж.Рамстедт 7 удаа дорно зүгт аялахдаа Монголд 3 удаа /1898-1901, 1909,1912/, 2 удаа Волга, Ставрополийн Халимагууд /1903,1904/, 1 удаа Афганистаны Моголчууд дээр /1903/, мөн 1 удаа Зүүнгарын торгууд нутгаар аялж алтай судлалын талаар үнэлж баршгүй материал цуглуулжээ.

Профессор Г.Ж.Рамстедт 1893 онд Хельсинкийн Их сургуулийг сонгодог хэл зүйгээр, 1895 онд санскрит хэл, түүний гүн ухаанаар мастерийн зэрэг, халх монгол хэлний үйл үгийн тийн ялгалыг судлаж, эл сэдвээрээ Хельсинкийн их сургуульд докторын зэрэг /1902/ тус тус хамгаалжээ. Тэрбээр өөрийн энэхүү нэн дорвилог бүтээлдээ монгол хэлний үйл үгийн бүтэц, өгүүлбэр зүйн талаар анх удаа тайлбар өгч амьд монгол ярианы аялгууг галигласан байна.

1909 онд Монголд хоёр дахь удаагаа аялахдаа Финляндын нэрт археологич, угсаатны зүйч Сакари Палсыг (Sakari Palsi 1882-1965) дагуулан явжээ. Сакари Палс сайн фото зурагчин байсан учир аялалынхаа явцад олон тооны археологийн болон угсаатны зүйн фото зураг авч эдгээр нь 1982 онд түүний төрсний 100 жилийн ойгоор анх удаа хэвлэгдсэн юм.

Монгол улсын гадаад харилцааны түүхэнд тэмдэглэх нэг зүйл бол 1911 оны зун Монголын үндэсний эрх чөлөөний хөдөлгөөний нэр зүтгэлтнүүдийн зөвлөлгөөнд Г.Ж.Рамстедт оролцож, Санкт-Петербургт Хаант Оросын ГХЯ-ны удирдлагуудтай хийсэн тэдний хэлэлцээнд тусалж байсан явдал болно.¹⁸

Тэрбээр чин ван Ханддорж, Хайсан гүн нартай хувийн сайн харилцаа тогтоожээ. Хельсинкийн их сургуулийн номын санд хадгалагдаж буй Г.Ж.Рамстедтийн ном, бүтээлүүдийн дотор Хайсан гүнээс түүнд илгээсэн захидлууд, хариу захидал, Монголын тусгаар тогтнолыг зарласан тунхаг бичгийн гар бичмэл зэрэг байгаа билээ.

Профессор Г.Ж.Рамстедт 1912 онд 3 дахь удаагийн аялалдаа залуу судлаач, авиа зүйч Арво Сотавалта (Arvo Sotavalta /1889-1950/) дагуулан явжээ. Тэдний энэ удаагийн аялал тусгаар тогтносон Монгол улсад аялаж байгаагаараа онцлог байлаа.

1919 онд Рамстедт Алс дорно зүгийн Японд Финляндын хэргийг түр хамаарагчаар томилогдож тэнд дипломат албыг 10 жил хашсан юм.

Тэрээр 1906-1917 онд Хельсинкийн Их сургуулийн Алтай хэл шинжлэлийн доцент, 1917-1941 он хүртэл мөн сургуулийн гавъяат профессороор ажиллаж байв. Их сургуульд багшилж байхдаа түрэг,

монгол хэлний харьцуулсан судлал, бичгийн монгол хэл зүй, “Монголын нууц товчоо”, Ил хаан Аргун, Өлзийт нараас Францын гоо Филиппт илгээсэн захидлууд, Саган Цэцний түүхээс өргөн ашиглаж байв.

Токиод ажиллаж байхдаа солонгос хэл түүний анхаарлыг гойд татаж солонгос оюутан Рью Син Келээс өөрийн нь хэлийг заалгаж сурчээ. Түүний 1939 онд хэвлүүлсэн “Солонгос хэлний дүрэм”, 1949 онд хэвлүүлсэн “Солонгос хэлний үг зүй” бүтээлүүд нь алтай хэлний харьцуулсан судалгаанд жинтэй хувь нэмэр болсон байна.

Профессор Г.Ж.Рамстедт Монголын судар бичгийн хүрээлэнгийн эрдэмт гишүүн, проф. Ж.Цэвээнтэй эрдэм номын сайн харилцаатай байсан юм. Тухайлбал Рамстедт зуны амралтаа нутагтаа өнгөрөөгөөд Токио будах замдаа Эрхүүгээс проф. Ж.Цэвээнд 1926 оны 9-р сарын 19-нээр өдөрлөсөн захиандаа бичихдээ: “Эрхэм хүндэт хуучны найз Жамцарано минь. Бид сүүлчийн удаа уулзсанаас хойш олон жил өнгөрчээ... 1919 оны намар би их сургуульд хамт сурч байсан нөхөр минь болох проф. Смольбергтийн хүсэлтээр Япон, Хятад явахыг зөвшөөрсөн юм. Энд би (1920 оны 1 сараас одоог хүртэл) (Токиод Д.У) Финляндын хэргийг түр хамаарагчийн тушаал эрхэлж, өөрөөр хэлбэл дипломат алба хашиж байна. Гэхдээ хийх юм бага тул эрдэм шинжилгээний ажил хийхэд цаг элбэг хүрэлцэж байна. Би мөн япон (энэ хэлээр би одоо чөлөөтэй ярьж байгаа), солонгос, айн хэлтэй танилцав. Солонгос хэл (хэв шинж, үг бүтээх ёсоороо ч, үгийн гарлаараа ч) алтай хэлнүүдтэй тун ойрхон байгааг нээсэн маань миний хувьд туйлын сонирхолтой байв. Би одоо солонгос хэлний шинэ хэл зүйн ном хэвлүүлэх бодолтой байна. Энэ номд уг хэлний бүх бүтэц урьд урьдаас илүү тодорхой харагдах болно. Солонгосчууд болон алтайчууд анх нэг (хүн судлалын үүднээс ч, хэл шинжлэлийн үүднээс ч) ард түмэн байсан гэдэгт би эргэлзэхгүй байна”¹⁹ гэжээ.

Ж.Цэвээн проф. Г.Ж. Рамстедтийн бичсэн “Уйгур улсын хураангуй түүх” номыг “Шинэ толь” сэтгүүлд цуврал болгон орчуулж нийлүүлсэн ба 1922 онд тусгайлан товхимол болгон хэвлүүлсэн юм. Эрдэмтэн Рамстедт Фин-Уйгурын нийгэмлэгийн ерөнхийлөгчөөр олон жил ажилласан билээ. Доктор Н.Н.Поппе түүний тухай хэлэхдээ: “Ийм эрдэмтэн зуун жилд ганц удаа л төрдөг.”²⁰ гэсэн билээ.

Г.Ж.Рамстедтийг таалал төгссөнөөс хойш түүний гарын шавь Пеннти Аальто (Aalto, Pennti 1917.7.22) судалгааны нарийн төвөгтэй ажлыг нь үргэлжлүүлж бүтээлүүдийг нь 3 боть зохиол болгон эмхэтгэж 1952-1966 оны хооронд цуврал болгон хэвлүүлжээ.

П.Аальто суурь судалгааны эрдэмтэн бөгөөд 1958-1980 онд Хельсинкийн Их сургуульд багшилж гавьяат профессор болж, 1947 онд монгол зүйр цэцэн үгийн тухай Шведийн хар лам нарын сэтгүүлд хэд хэдэн сонирхолтой өгүүлэл нийтлүүлжээ. Тэрээр Нууц товчоо, Чингис хаан судлал, монгол хэл зүй, үгсийн сан, монголын эртний гар бичмэл, халимаг, ойрд хэл зүй, хөгжим, Монгол дахь буддын болон санскрит зохиол судлахад хүчээ төвлөрүүлж иржээ. П.Аальто “Монголын нууц товчоо”-г фин хэлэнд анх удаа хөрвүүлсэн юм. 1957 онд Монголд анх удаа айлчилж, 1959 онд монголч эрдэмтдийн анхдугаар хуралд оролцож, 1970, 1973 онд дахин ирж байжээ. Эдүгээ түүний шавь, эрдэмтэн судлаач Янхунен Юха Антеро /Janhunen Juha Antero 1952.2.12/, Өвөр Монгол, Буриадад хээрийн шинжилгээнд оролцож, тэмдэглэл цуглуулгадаа тулгуурлан “Манжуурын Хамниган Монгол” /1990/ хэмээх бүтээл туурвижээ.

Хельсинкийн их сургуульд 1973 оноос хойш монгол хэл, бичиг зааж байсан ба 1987 оноос уг тэнхим Төв болон Умард Азийн судлал хэмээн нэрлэгдэх болж доктор Янхунен хариуцаж байна.²¹ Ийнхүү профессор Г.Ж.Рамстедтийн шавь нараар Финляндын монгол судлал урагшлан хөгжиж байна.

Норвегид Осло хотын их сургуулийн дэргэдэх хоёр институт, тухайлбал, 1954 оноос эхлэн ажиллаж байсан фин-уйгарын институтийн суурь дээр 1974 онд тулгуурлан байгуулагдсан Урал-Алтайн институт, тэрчлэн Дорнод Европ ба Дорнодын институт нь монгол судлалд хамаарагддаг ажээ. Хоёр институтийн эхнийхэнд нь Норвегийн алтай судлалтан Дотоод Ази судлалын томоохон мэргэжилтэн Бернт Брандемойн, хоёр дахьд нь Унгарын монголч эрдэмтэн, Монголд нэг биш удаа ирж байсан, Норвегид олон жил амьдарч байгаа Магада Татар ажиллаж байгаа юм.²² Монгол судлалын ажил гол төлөв алтай судлал, түрэг судлал, дорнодын угсаатан зүй судлалын хүрээнд хэл зохиол, соёлын чиглэлээр явагдаж европын эх газрын умард дахь монгол судлалын төдийлөн том биш голомтууд ийм байдлаар хөгжиж иржээ.

Ийнхүү XIX зууны хоёрдугаар хагасаас Монгол, Скандинавын орнуудын хооронд албан бус харилцааны эх суурь тавигдан хөгжиж ирсэн байна.

ИШЛЭЛ, ЗҮҮЛТ

1. УТТА. 5-Т.30 - ХН 214
2. УТТА. 2-Т.3 - ХН 58
3. R.Gilberg "The study of Mongol culture in Denmark" The IAMS bulletin, 1992, №1,2 (9,10) pp.30-31
4. Б.Ширэндэв. Монгол ардын хувьсгалын түүх. УБ.,1969. 269 дэх тал.
5. М.И.Гольман. Изучение истории Монголии на Западе XIII середина XX вв. М.,1988 с.115-117
6. Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств. 1878-1917гг. Т.10, М.,1939 с.357-358
7. 1900 онд Хятадад гарсан воксерийн бослогынхон
8. Robert A.Pupen. Mongols of the Twentieth Century, Bloomington., 1964, pp. 117-118
9. ГХЯ-ны архив. 108, ХН.10.
10. E.Larson. Larson Duke of Mongolia, Boston, 1930, Lamas of Mongolia, Atlantic Monthly, 1930, March. Vol.14, Mongolian Mobility. 1930, February.Vol.145
11. Д.Уламбаяр.Монгол-Америкийн харилцаа: XX зууны эхэн хагаст "Алтан аргамж" Vol.4(171) 4/2001, 105-108 дахь тал
12. A.J.Campi. "Percieptions of the Outer Mongols by the US government as a reflected in Kalgan (Inner Mongolia) US Consular records 1920-1927" "Mongolian studies" vol.XIV, year 1992.pp. 84-85
13. O.Lattimore, Nomads and Commissars. Mongolia Revisited, New York., 1962, p.112
14. П.А.Бадмаев, Россия и Китай. СПб., 1905, с.58
15. Friters G. Outer Mongolia and its International Position. London. 1951, p.167
16. М.И.Гольман. "Проблемы Новейшей Истории МНР в буржуазной истриографии США" М.,1970, с.101
17. Hedin, Sven. Von Peking nach Moskau, Leipzig, 1925, pp.84-86. "Ургинская газета", 18 VI.1924
18. Harry Halen. "Mongolian studies in Finland" The IAMS. Bulletin, 1992, №1,2, /9,10/ pp.35-36
19. Монголын түүхийн үндэсний Музейн архив. Ж.Цэвээний холбогдолтой материал. №30
20. "Harvard journal of Asiatic studies" №14, 1951, p.315
21. М.И.Гольман. Монголоведение на Западе 50-х начало 90 гг. XX в. М., 1997, с.81
22. Мөн тэнд с.83